

Ailənin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsində informasiya təhlükəsizliyinin yeri və rolu

Səidə Həsənzadə

AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu

saidahasan@gmail.com

Xülasə— Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsinə və mühafizəsinə xüsusi önəm verir. Buna görə də cəmiyyətin əsas özəyi olan ailə dövlətin xüsusi himayəsinə götürülmüşdür. Qanunvericilikdə hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sirtini saxlamaq hüququ təsbit olunmuş, ailə həyatına, şəxsi həyata müdaxilə etmək yolverilməz hesab edilmişdir. Son illər ailənin, onun üzvü olan qadınların və uşaqların şərəf və ləyaqətinə, mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinə zərər vuran müxtəlif məzmunlu hərəkətlər artmaqda və genişlənməkdədir. Belə əməllərin geniş şəbəkədə qanunsuz yayılmasında və təbliğində internet resurslarından geniş istifadə edilir. Buna görə də tarixən formalaşmış mənəvi-əxlaqi dəyərlərin qorunmasına və inkişafına dövlətimiz tərəfindən xüsusi diqqət yetirilir. Çoxsaylı elm, təhsil və dövlət qurumları uşaqların mənəvi-əxlaqi tərbiyəsini təmin etməyi özlərinin prioritet vəzifələrindən sayırlar. Bu mənada ölkəmizdə ailə üzvlərinin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinə zərər yetirən əməllər cəmiyyət üzvləri tərəfindən pislənir, qınanılır və bu sahədə ictimai münasibətlər inzibati və cinayət qanunvericiliyi ilə, cəza tədbirləri ilə mühafizə edilir. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, ayrı-ayrı iş adamları, həvəskarlar və maraqlı şəxslər bu və ya digər məqsədlərlə pornoqrafik materiallardan, qəddarlıq və amansızlıq təbliğ edən filmlərdən geniş istifadə edir və gəlir götürməyə çalışırlar. Məqalədə qadınların və uşaqların mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi sahəsində formalaşmış dəyərlərə zərər vuran əməllərin mənfi tərəfləri açılır, informasiya təhlükəsizliyinin qorunması sahəsində hüquqi tədbirlərin genişləndirilməsi və sərtləşdirilməsi barədə fikir və mülahizələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər— qadın; uşaq; mənəvi-əxlaqi dəyərlər; pornoqrafiya; qəddarlıq; əxlaqsızlıq; inzibati və cinayət qanunvericiliyi; dövlət siyasəti

İnformasiya təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi olmaqla bərabər, ölkəmizdə mənəvi və əxlaqi dəyərlərin qorunmasında onun mühüm yeri və rolu vardır. Öz-özlüyündə ailə anlayışının əsasında dayanan qadın və uşaq hüquqlarının qorunması informasiya təhlükəsizliyinin etibarlı müdafiəsi ilə xeyli dərəcədə bağlıdır. Elm və texnika inkişaf etdikcə informasiya təhlükəsizliyinin ictimai həyatımızda rolu gündəngünə artmaqdadır. Bu gün kompüterlər, elektron hesablama maşınları, internet və kütləvi informasiya vasitələri mənəvi-əxlaqi dəyərlərə zidd olaraq pornoqrafiyanı, uşaq pornoqrafiyasını, fahişəliyi, insan alverini geniş şəkildə təbliğ edən, qanunsuz yayan vasitələrdən birinə çevrilmişdir. Belə əməllərə görə cinayət və inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, cinayətkarlığın beynəlxalq statistikası, ümumiləşdirmələr, təhlillər, məhkəmə hökmləri, qeyri-hökumət təşkilatlarının məlumatları bu sahədə böhranlı vəziyyətin qaldığını tam təsdiq edir [1, s.8-36]. Bununla belə etiraf edilməlidir ki, müstəqillik illərində ailənin, ailə

üzvlərinin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinə diqqət artmış, informasiya təhlükəsizliyinin yeri və rolu möhkəmlənmişdir [2, s.8-36].

Qadın və uşaq hüquqları ilə bağlı BMT-nin, Avropa Şurasının, MDB-nin və digər beynəlxalq və regional təşkilatların Konvensiyaları müstəqillik dövründə ratifikasiya edilmiş, ölkəmiz öz üzərinə müvafiq öhdəliklər götürmüş, milli qanunların və mexanizmlərin hazırlanması sahəsində intensiv tədbirlər həyata keçirilmişdir. Milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlərin cinayət və inzibati qanunvericiliyin imkanlarından istifadə etməklə qorunmasına diqqət artmış, ailə, qadın və uşaq problemləri üzrə müstəqil Dövlət Komitəsi yaradılmış, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti təkmilləşdirilmiş, yetkinlik yaşına çatmamışların hüquq və azadlıqlarının geniş şəbəkəsi formalaşdırılmışdır. Yüzlərlə qeyri-hökumət təşkilatının simasında bu işə mütəxəssislər, müəllimlər, həkimlər, hüquq müdafiəçiləri cəlb edilmişlər. Uşaqların bağçada, məktəbdə, yaşayış və əmək kollektivlərində tərbiyəsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bağçaların, məktəblərin, ali məktəblərin informasiya texnologiyalarının müxtəlif vasitələri ilə - kompüterlərlə, elektron hesablama maşınları ilə, mobil rabitə sistemləri, habelə tədris elektron texniki və informasiya kommunikasiya vasitələri ilə təmin edilməsi sahəsində əsaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir.

“Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının, “Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair” 25 may 2000-ci il tarixli Fakültativ Protokoluna müvafiq olaraq geniş öhdəliklər sistemi nəzərdə tutulmuşdur. Pornoqrafik materialların və ya əşyaların hazırlanması və qanunsuz yayılması, bir qayda olaraq informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə edilməklə həyata keçirilməkdədir. Hələ 1923-cü ildə inkişaf etmiş bir sıra dünya dövlətləri “Pornoqrafik məmulatların yayılması və qanunsuz ticarəti ilə mübarizə haqqında” çoxtərəfli Cenevrə Konvensiyasını hazırlamış və təsdiq edilmişdir. 2 dekabr 1949-cu ildə BMT Baş Məclisinin IV sessiyasında “İnsan alverinə və üçüncü şəxslər tərəfindən fahişəliyin istismarına qarşı mübarizə haqqında” Konvensiya Azərbaycan tərəfindən 31 may 1996-cı il tarixdə ratifikasiya edilmişdir. BMT-nin, MDB-nin statistik məlumatlarından aydın olur ki, insan alveri, uşaq pornoqrafiyası, qadınların və yetkinlik yaşına çatmamışların cinsi istismara məruz qalması, pornoqrafik materialların hazırlanması və qanunsuz olaraq yayılması sürətlə artmış və genişlənməmişdir. Bu işə dünyada qanunsuz gəlir gətirən ən geniş kriminal əməllərdən biri hesab edilir. Belə cinayətlər yetkinlik yaşına çatmayanların və qadınların əxlaqını pozur, onları istismar alətinə çevirir, sosial tarazlığa zərbə vurur, tərbiyə və əxlaqi dəyərlərə mənfi təsir göstərir, çirkli pulların yuyulması üçün əlverişli şərait yaradır. Son nəticədə belə əməllər kriminal təzahülərin və mütəşəkkil

cinayətkarlığın başqa növlərinin artmasına və genişlənməsinə imkan verir. Belə əməllər eyni zamanda insan psixikasına, cinsi münasibətlər sahəsində mənəvi-əxlaqi dəyərlərə zərər yetirir, əxlaq və hüquq normalarının pozulmasına, qanunsuz gəlirlər əldə edilməsinə səbəb olur. Ümumdünya miqyasında görülmüş tədbirlər hələ ki, tam müsbət effekt vermir. Uşaq pornoqrafiyasının, ümumiyyətlə pornoqrafiyanın genişlənməsi, qanunsuz satışı, fahişəliyə cəlb etmə, əxlaqsız yuvaları saxlama və digər bu kimi əməllər bir qayda olaraq, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından, kompüterlərdən, digər texniki vasitələrdən istifadə edilməklə həyata keçirilir.

Dünyanın ən zərif, məsum, günahsız və müqəddəs varlığı hesab edilən uşaqlar, nəinki hər bir ailənin, hətta hər bir mütərəqqi cəmiyyətin və dövlətin qayğıya ən çox möhtac olan vətəndaşları hesab olunurlar. Uşaqların statusunun hüquqi tənzimlənməsinə xüsusi önəm verilməsinə baxmayaraq, bu sahədə problemlər qalmaqdadır. Beynəlxalq və milli hüquqda əsasən II Dünya müharibəsindən, Azərbaycanda isə dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra zəruri olan normativ-hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi istiqamətində intensiv və səmərəli tədbirlər görülmüşdür. BMT Baş Assambleyasının 20 noyabr 1959-cu il tarixli 1386 sayılı Qətnaməsi ilə “Uşaq hüquqları haqqında Bəyannamə” elan edilmiş, 12 noyabr 1989-cu ildə isə “Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya” qəbul edilmişdir [2, s.131]. Dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra, 13 avqust 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı tanımış və ona qoşulmuşdur. Azərbaycan eyni zamanda 2 aprel 2002-ci il tarixli qanunla “Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının “Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair fakültativ Protokolu”na və “Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının “Uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsinə dair fakültativ Protokolu”na da qoşulmuş və bununla bağlı olaraq əsaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir [3, s.56-61].

“Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlərə dair” Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Baş konfransı tərəfindən qəbul edilmiş Konvensiya və onun müddəaları Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində tam nəzərə alınmışdır [3, s. 97]. Buna görə də “Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiya”sına, ümumilikdə isə uşaq hüquqlarına və azadlıqlarına dair beynəlxalq hüququn ən ümdə prinsiplərinə və şərtlərinə əməl edilməkdədir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Komitəsi, digər çoxsaylı beynəlxalq və regional təşkilatlar mütəmadi olaraq bu məsələyə dair monitoring keçirir, ayrı-ayrı ölkələrə müvafiq köməklilər göstərir və uşaq hüquqlarının qorunmasına dəstək verməyə çalışır.

“Azərbaycan Respublikasında yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Qanun”un qəbul edilməsi, Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə müstəqil Dövlət Komitəsinin yaradılması və s. bu kimi tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının mühafizəsinə dövlətin xüsusi önəm verdiyini bir daha təsdiq edir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə referendum yolu ilə edilmiş dəyişiklikdə, uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə nəzarəti Azərbaycan dövləti öz üzərinə götürmüşdür [4, s.10-11]. “Uşaq” anlayışına beynəlxalq

xalq hüququn müxtlif normaları ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının ailə, mülki, inzibati, əmək, cinayət və digər qanunvericiliklərində müəyyən baxışlar sistemi öz ifadəsini tapmışdır. Mülki Məcəllənin 25.2-ci maddəsinin tələbinə əsasən fiziki şəxsin hüquq qabiliyyəti onun doğulduğu an əmələ gəlir və ölümü ilə xətm edilir. Uşağın vəərəsə olmaq hüququ isə ana bətnində maya bağlandığı andan yaranır. Fiziki şəxsin mülki hüquqi fəaliyyəti qabiliyyəti o, yetkinlik yaşına çatdıqda, yəni 18 yaş tamam olduqda tam həcmdə əmələ gəlir. Mülki Məcəllənin 28.3-cü maddəsinin tələbinə görə isə 7 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların (azyaşlıların) fəaliyyət qabiliyyəti yoxdur. 7 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların fəaliyyət qabiliyyəti məhduddur. 16 yaş tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayan şəxs əmək müqaviləsi üzrə işləyirsə, o, tam fəaliyyət qabiliyyətli sayıla bilər. Eləcə də 18 yaşına çatanaqədər nikaha girməyə qanunun yol verdiyi hallarda, 18 yaşına çatmamış fiziki şəxs nikaha girdiyi vaxtdan tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etmiş olur. Buna görə də 14 yaş tamam olmamış yetkinlik yaşına çatmayanların əvəzinə əqdlərin onların adından yalnız valideynlər və ya qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər şəxslərin imzalaya bilməsi şərti nəzərdə tutulmuşdur. Bununla belə Mülki Məcəllənin 29-cu maddəsi 7-14 yaşlı şəxslərin hansı əqdləri imzalamaq hüququ olduğunu daha konkret olaraq göstərmişdir. 14-yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar Mülki Məcəllənin 30-cu maddəsində göstərilən əqdləri müstəqil şəkildə bağlamaq hüququna malikdirlər [5, s. 12-26].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin V bəndinə əsasən 15 yaşına çatmamış uşaqlar işə götürülə bilməzlər [4, s. 11]. Lakin Əmək Məcəlləsinin 42-ci maddəsinin 3-cü bəndinə görə 15 yaşına artıq çatmış hər bir şəxs işçi kimi əmək müqaviləsində tərəf ola bilər [6, s.52]. Bununla belə Ailə Məcəlləsinin 49.1-ci maddəsinə görə “18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməyən şəxslər uşaq hesab olunurlar” [7, s.55]. Bu norma eyni zamanda BMT-nin uşaq konvensiyasının tələbinə də tamamilə uyğundur.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 20.1-ci maddəsinə görə 16 yaş tamam olmuş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilərlər. Bununla belə qanunvericilik 14 yaş tamam olmuş şəxslərin də yalnız konkret əməllər törətdikləri hallarda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini mümkün hesab edir. Belə ki, CM-nin 20.2-ci maddəsinə əsasən, qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam oğurlamağa, zorlamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə, ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlıq, odlu silah, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və ya qurğuları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə 14 yaş tamam olmuş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə icazə verilir [8, s. 13-14].

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin beşinci bölməsinin on dördüncü fəslə ümumilikdə yetkinlik yaşına

çatmayanların barəsində cinayət məsuliyyətinin və cəza təyin etmənin əsas xüsusiyyətlərini kifayət qədər mükəmməl tənzim etmişdir. Bundan başqa Cinayət Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən yeddi maddədən ibarət tərkiblər sistemini əhatə edən normalar iyirmi ikinci fəsilə müstəqil olaraq nəzərdə tutulmuşdur [8, s.107-109]. Ümumiyyətlə, fiziki, əqli, psixi, mənəvi, tibbi, sosial və digər çoxsaylı komponentlər nəzərə alınaraq insan yalnız 18 yaş tamam olduqda yetkinlik yaşına çatmış şəxs hesab edilir. Qanunvericilik müxtəlif şəxslərə qarşı müxtəlif yaş senzları müəyyən etmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə əsasən 15 yaşına çatmamış şəxslər işə götürülə bilməzlər [4, s. 11]. Ailə Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə əsasən nikah yaşını kişilər üçün 18, qadınlar üçün 17 yaş müəyyən edilmişdir [7, s.14]. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 85-ci maddəsinə əsasən yaşı 25-dən aşağı olmayan hər bir vətəndaş Milli Məclisin deputatı, 100-cü maddəsinə əsasən yaşı 35-dən aşağı olmayan şəxs Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 30 yaş tamam olmuş şəxs Baş nazir, yaşı 25-dən aşağı olmayan şəxs Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini, nazir, digər mərkəzi icra hakimiyyət orqanının rəhbəri vəzifəsini tuta bilərlər [4, s.36, 48, 61, 63]. Konstitusiyanın 126-cı maddəsinə əsasən yaşı 30-dan aşağı olmayan şəxslərə hakim seçilə bilərlər. 16 yaşına çatmış şəxslər dövlət qulluğuna qəbul edilə bilərlər [9, s. 37]. Yaşı 20-dən aşağı olmayan şəxs polis orqanlarına işə qəbul edilə bilər. 30 yaşınadək olan şəxslər prokurorluğa işə qəbul edilə bilərlər. Bu kimi yaş senzına dair digər çoxsaylı nümunələr də göstərmək mümkündür. Beləliklə, beynəlxalq və milli hüquq normalarının təhlili göstərir ki, 7 yaşınadək olan uşaqların körpə, 7-14 yaşınadək olan uşaqların yeniyetmə, 14-16 yaşınadək olan uşaqların azyaşlı, 18 yaşınadək olan şəxslər isə ümumiyyətlə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər kimi qəbul edilirlər. Bütün bunlar uşaq pornoqrafiyasına görə təqsirli şəxsin və zərər çəkmişin müəyyən edilməsi üçün hüquqi əhəmiyyətə malikdir. Uşaq pornoqrafiyası dedikdə, yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin və ya yetkinlik yaşına çatmayan təsəvvürünü yaradan şəxsin aşkar seksual xarakterli hərəkətlərdə real və ya stimulyasiya edilmiş iştirakını əks etdirən əşyalar və ya materiallar, o cümlədən belə hərəkətlərdə iştirak edən azyaşlıların və ya yetkinlik yaşına çatmayanların realistik təsəvvürləri əks etdirilmiş olsun [10, s. 470-472]. Bu zaman subyektin oğlan və ya qız olması heç bir əhəmiyyət daşımır.

Planetin müxtəlif regionlarında, inkişaf etmiş və inkişaf etməmiş ayrı-ayrı dünya dövlətlərində yetkinlik yaşına çatmamışların hüquqlarının cinayətkar qəsdlərdən qorunması və müdafiə edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Elə buna görə də hər il BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi yetkinlik yaşına çatmamışlara qarşı və onlar tərəfindən törədilən kriminal əməllərin statistikasını təhlil edir, əsas inkişaf istiqamətləri üzrə müvafiq qərarlar qəbul edir. “Uşaqlara qarşı zorakılıq üzrə Dünya Hesabatı” bu sahədə böyük narahatçılığa əsas verir [1, s. 8-36]. Son illər uşaq cinayətkarlığının ölkəmizdə də artması ciddi narahatçılıq doğurur. Ona görə də “Uşaq ili” layihəsinə müvafiq olaraq ölkənin müxtəlif qurumlarında – Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, təhsil və elm müəssisələrinin, rayon və şəhər icra hakimiyyəti strukturlarının müvafiq komissiyaları, çoxsaylı qeyri-hökumət təşkilatları

ayrı-ayrı layihələr üzrə bu məsələyə diqqəti artırmaqdadır [3, s. 3-6].

Bütün bunlarla yanaşı cəmiyyətdə gedən proseslər onu göstərir ki, uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində mühüm tədbirlər görülməsinə baxmayaraq yetkinlik yaşına çatmamışlar tərəfindən törədilən hüquq pozuntuları, o cümlədən cinayət xarakterli əməllər faktiki olaraq bu və ya digər səviyyədə qalmaqdadır. Statistik məlumatlar göstərir ki, ölkədə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən 1990-cı ildə 456, 1991-ci ildə 484, 1992-ci il 1030, 1993-cü ildə 948, 1994-cü ildə 814, 1995-ci ildə 945, 1996-cı ildə 785, 1997-ci ildə 716, 1998-ci ildə 601, 1999-cu ildə 596, 2000-ci ildə 573, 2001-ci ildə 444, 2002-ci ildə 432, 2003-cü ildə 412, 2004-cü ildə 491, 2005-ci ildə 554, 2006-cı ildə 487, 2007-ci ildə 485, 2008-ci ildə 498, 2009-cu ildə 453, 2010-cu ildə 484, 2011-ci ildə 558, 2012-ci ildə 567, 2013-cü ildə 611, 2014-cü ildə isə 581 cinayət hadisəsi qeydə alınmışdır. Bu dövrdə qeydə alınmış cinayətlərə görə məhkum edilənlərin sayı 1990-cı ildə 292, 1991-ci ildə 304, 1992-ci il 545, 1993-cü ildə 689, 1994-cü ildə 629, 1995-ci ildə 615, 1996-cı ildə 449, 1997-ci ildə 469, 1998-ci ildə 399, 1999-cu ildə 391, 2000-ci ildə 328, 2001-ci ildə 342, 2002-ci ildə 348, 2003-cü ildə 269, 2004-cü ildə 299, 2005-ci ildə 341, 2006-cı ildə 236, 2007-ci ildə 305, 2008-ci ildə 267, 2009-cu ildə 222, 2010-cu ildə 307, 2011-ci ildə 238, 2012-ci ildə 314, 2013-cü ildə 592, 2014-cü ildə isə 581 nəfər təşkil edir. Onlar müxtəlif məhkəmə hökmləri əsasında ayrı-ayrı cinayətləri törətməkdə təqsirli bilinmiş və məhkəmə hökmləri ilə məhkum edilmişlər [11, s. 35-38]. Ümumilikdə götürüldükdə təhlil edilən dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlər, ölkədə ümumiyyətlə qeydə alınmış cinayətlərin təxminən 4-6%-ni təşkil edir ki, bu da ümumdünya göstəricilərində o qədər də yüksək rəqəm hesab edilə bilməz. Əgər 14-15 yaşlı şəxslər arasında cinayətlərin orta göstəricisində rəqəm 54-75 arasında dövr edirsə, məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanlar, o cümlədən 16-17 yaşlı şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlər 2000-ci ildə 462, 2001-ci ildə 371, 2002-ci ildə 378, 2003-cü ildə 341, 2004-cü ildə 421, 2005-ci ildə 488, 2006-cı ildə 435, 2007-ci ildə 425, 2008-ci ildə 422, 2009-cu ildə 383, 2010-cu ildə 412, 2011-ci ildə 491, 2012-ci ildə 582, 2013-cü ildə 601, 2014-cü ildə isə 579 nəfər təşkil etmişdir. Bu da 16-17 yaş qrupu arasında olan şəxslərin yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlər içərisində öz yaş qruplarına görə çoxluq təşkil etdiyini göstərir. Bu dövrdə qeydə alınmış ümumi cinayətlər sırasında yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən ağır və xüsusilə ağır cinayət faktlarının mövcud olması böyük narahatçılıq doğurur. Təhlillər göstərir ki, 2000-ci ildə 182, 2001-ci ildə 194, 2002-ci ildə 69, 2003-cü ildə 58, 2004-cü ildə 67, 2005-ci ildə 77, 2006-cı ildə 69, 2007-ci ildə 46, 2008-ci ildə 69, 2009-cu ildə 53, 2010-cu ildə 71, 2011-ci ildə 72, 2012-ci ildə 81, 2013-cü ildə 89, 2014-cü ildə isə 111 nəfər yetkinlik yaşına çatmayan şəxs ağır və xüsusilə ağır cinayət əməlləri törətmişlər. Belə əməllərdən 2000-ci ildə 12, 2001-ci ildə 15, 2002-ci ildə 11, 2003-cü ildə 8, 2004-cü ildə 10, 2005-ci ildə 10, 2006-cı ildə 14, 2007-ci ildə 4, 2008-ci ildə 9, 2009-cu ildə 10, 2010-cu ildə 11, 2011-ci ildə 14, 2012-ci ildə 19, 2013-cü ildə 11, 2014-cü ildə isə 12 qəsdən adam öldürmə, 2000-ci ildə 24, 2001-ci ildə 16, 2002-ci ildə 16, 2003-cü ildə 13, 2004-cü ildə 10, 2005-ci ildə 13, 2006-cı ildə 16, 2007-ci ildə 15, 2008-ci ildə 18, 2009-cu ildə 11, 2010-cu ildə 15, 2011-ci ildə 21, 2012-ci ildə 27,

2013-cü ildə 30, 2014-cü ildə isə 49 sağlamlığa qəsdən ağır zərər vurma, 2000-ci ildə 1, 2002-ci ildə 3, 2003-cü ildə 2, 2004-cü ildə 1, 2005-ci ildə 3, 2006-cı ildə 1, 2007-ci ildə 1, 2008-ci ildə 1, 2010-cu ildə 1, 2011-ci ildə 3, 2013-cü ildə 1, 2014-cü ildə 1 cinayət əməli zorlama və ya zorlamaya sui-qəsd, 2000-ci ildə 327, 2001-ci ildə 209, 2002-ci ildə 177, 2003-cü ildə 159, 2004-cü ildə 158, 2005-ci ildə 196, 2006-cı ildə 127, 2007-ci ildə 144, 2008-ci ildə 205, 2009-cu ildə 121, 2010-cu ildə 158, 2011-ci ildə 215, 2012-ci ildə 197, 2013-cü ildə 281, 2014-cü ildə isə 269 cinayət əməli talama, o cümlədən onun soyğunçuluq, quldurluq, dələduzluq formalarında törədilmiş əməllərə aid olmuşdur.

Təəssüf doğuran hallardan biri də ondan ibarətdir ki, 2000-ci ildə 4, 2001-ci ildə 3, 2002-ci ildə 11, 2003-cü ildə 7, 2004-cü ildə 16, 2005-ci ildə 10, 2006-cı ildə 10, 2007-ci ildə 4, 2008-ci ildə 6, 2009-cu ildə 4, 2010-cu ildə 6, 2011-ci ildə 5, 2012-ci ildə 7, 2013-cü ildə 11, 2014-cü ildə isə 1 cinayət hadisəsi narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar olaraq törədilmişdir. Bu dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin 2000-ci ildə 379, 2001-ci ildə 305, 2002-ci ildə 315, 2003-cü ildə 286, 2004-cü ildə 354, 2005-ci ildə 421, 2006-cı ildə 371, 2007-ci ildə 363, 2008-ci ildə 349, 2009-cu ildə 292, 2010-cu ildə 315, 2011-ci ildə 306, 2012-ci ildə 333, 2013-cü ildə 339, 2014-cü ildə isə 309 nəfəri heç bir yerdə işləməyən və ya təhsil almıyan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər olmuşlar.

Təhlillər göstərir ki, respublikada yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin 2000-ci ildə 270, 2001-ci ildə 363, 2002-ci ildə 383, 2003-cü ildə 283, 2004-cü ildə 355, 2005-ci ildə 396, 2006-cı ildə 312, 2007-ci ildə 335, 2008-ci ildə 301, 2009-cu ildə 253, 2010-cu ildə 287, 2011-ci ildə 170, 2012-ci ildə 163, 2013-cü ildə 216, 2014-cü ildə isə 201 dəstə şəklində, əlbirləklə törədilmişdir. Bu cinayətlərin 2000-ci ildə 14, 2001-ci ildə 18, 2002-ci ildə 9, 2003-cü ildə 12, 2004-cü ildə 2, 2005-ci ildə 12, 2006-cı ildə 8, 2007-ci ildə 8, 2008-ci ildə 11, 2009-cu ildə 6, 2010-cu ildə 10, 2011-ci ildə 5, 2012-ci ildə 7, 2013-cü ildə 12, 2014-cü ildə 9-u sərxoş vəziyyətdə olan yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmişdir.

Məhkum olunan şəxslərə gəldikdə isə 14-16 yaşlı şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərə görə 2000-ci ildə 292, 2001-ci ildə 333, 2002-ci ildə 307, 2003-cü ildə 230, 2004-cü ildə 286, 2005-ci ildə 291, 2006-cı ildə 201, 2007-ci ildə 269, 2008-ci ildə 220, 2009-cu ildə 189, 2010-cu ildə 215 nəfər şəxs məhkəmə hökmləri ilə müxtəlif cəzalara məhkum edilmişlər. Bunlardan 2000-ci ildə 7, 2001-ci ildə 9, 2002-ci ildə 16, 2003-cü ildə 3, 2004-cü ildə 8, 2005-ci ildə 12, 2006-cı ildə 6, 2007-ci ildə 13, 2008-ci ildə 6, 2009-cu ildə 7, 2010-cu ildə 11 nəfər şəxs qız uşaqları olmuşlar. Məhkum edilmiş yetkinlik yaşına çatmamışlardan 2000-ci ildə 44, 2001-ci ildə 79, 2002-ci ildə 69, 2003-cü ildə 92, 2004-cü ildə 124, 2005-ci ildə 48, 2006-cı ildə 30, 2007-ci ildə 62, 2008-ci ildə 45, 2009-cu ildə 38, 2010-cu ildə 51 nəfəri valideyninin biri – ya atası və ya anası olmayan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər olmuşlar. Ən təhlükəli təzahürlərdən biri də ondan ibarətdir ki, böyükklər tərəfindən törədilən cinayətlər üzrə 2000-ci ildə 96, 2001-ci ildə 72, 2002-ci ildə 72, 2003-cü ildə 52, 2004-cü ildə 55, 2005-ci ildə 80, 2006-cı ildə 33, 2007-ci ildə 73, 2008-ci ildə 54, 2009-cu ildə 43, 2010-cu ildə 55 nəfər yetkinlik yaşına

çatmayan şəxs məhkum edilmişlər. Bu şəxslər böyükklər tərəfindən ya cinayətkar fəaliyyətə cəlb edilmiş və ya törədilən cinayətlər yetkinlik yaşına çatmayanların iştirakı ilə törədilmişdir.

Məhkəmələr tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə çıxarılan hökmlərdə tətbiq edilən cəzaların 2000-ci ildə 93, 2001-ci ildə 132, 2002-ci ildə 94, 2003-cü ildə 100, 2004-cü ildə 87, 2005-ci ildə 75, 2006-cı ildə 72, 2007-ci ildə 83, 2008-ci ildə 61, 2009-cu ildə 51, 2010-cu ildə 61-i azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmuşdur. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə təyin edilmiş azadlıqdan məhrum etmə cəzalarının 2000-ci ildə 79,6%, 2001-ci ildə 66,7%, 2002-ci ildə 72,3%, 2003-cü ildə 48%-i, 2004-cü ildə 65,5%-i, 2005-ci ildə 41,3%-i, 2006-cı ildə 45,8%-i, 2007-ci ildə 51,8%-i, 2008-ci ildə 55,7%-i, 2009-cu ildə 54,9%-i, 2010-cu ildə 58,5%-i 5 ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzası olmuşdursa, 2000-ci ildə 20,4%, 2001-ci ildə 33,3%, 2002-ci ildə 27,7%, 2003-cü ildə 52%-i, 2004-cü ildə 34,5%-i, 2005-ci ildə 58,7%-i, 2006-cı ildə 54,2%-i, 2007-ci ildə 48,2%-i, 2008-ci ildə 44,3%-i, 2009-cu ildə 45,1%-i, 2010-cu ildə 47,1%-i 5 ildən yuxarı azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilmişdir. Göründüyü kimi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin xüsusi çəkisində ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin sayı ildən-ilə artmağa meyilli olsa da, onlara təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə cəzasının, o cümlədən 5 ildən yuxarı müddətə təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə cəzasının xüsusi çəkisi də əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu da onu göstərir ki, hüquq pozuntularına meyilli yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin profilaktikası, o cümlədən təlim-tərbiyə işi kifayət qədər səmərəli nəticələr verməmişdir.

Son illər cəmiyyətdə baş verən proseslər ailə-uşaq münasibətlərinə də mənfi təsirini göstərməkdədir. Məhz belə təzahürlərin nəticəsidir ki, ölkədə itkin düşmüş şəxslər sırasında yetkinlik yaşına çatmayanların xüsusi çəkisi artmaqdadır. Statistik məlumatlar göstərir ki, 2000-ci ildə 261, 2001-ci ildə 253, 2002-ci ildə 305, 2003-cü ildə 282, 2004-cü ildə 269, 2005-ci ildə 293, 2006-cı ildə 273, 2007-ci ildə 249, 2008-ci ildə 217, 2009-cu ildə 153, 2010-cu ildə 221, 2011-ci ildə 168, 2012-ci ildə 171, 2013-cü ildə 210, 2014-cü ildə isə 242 nəfər 14-17 yaşlı şəxslər itkin düşmüşlər. Onların axtarılıb tapılması sahəsində tədbirlərin səmərəliliyi və intensivliyi əhəmiyyətli dərəcədə artsa da, həmin şəxslərin axtarılıb tapılması heç də həmişə uğurlu nəticələrə gətirib çıxarmamışdır. Bu da yetkinlik yaşına çatmayanların ciddi nəzarətdə saxlanılmasını, onlarla təlim-tərbiyə işinin gücləndirilməsini ümumxalq diqqətində saxlanmasına zərurət yaradır. Bütün bunlara görə də son illər ölkədə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının mühafizəsinə diqqət artırılmışdır.

Uşaq hüquqlarının müdafiəsi problemi ümumdünya səviyyəsində baş verən proseslərin tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilə bilər. Buna görə də uşaqlar arasında hüquq pozuntularının artması və uşaq hüquqlarının müdafiəsi beynəlxalq təşkilatları dərindən narahat edir. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, yalnız uşaqlar cinayət etməzlər, habelə onlara qarşı cinayətlər, zoraki hərəkətlər intensiv artmaqdadır. Uşaqların cinayətkar qəsdlərdən müdafiəsi, yaxud onların yaşlılar tərəfindən cinayətkarlığa cəlb edilməsinin qarşısının alınması yetkinlik yaşına çatmayanların və gənc nəslin normal inki-

şafının, onun kamil şəxsiyyət kimi formalaşmasının mühüm şərtidir.

Cinayətkarlıqla mübarizədə uşaq hüquqlarının müdafiəsi böyük aktuallığa malik olan problemdir. Bu başlıca olaraq ondan irəli gəlir ki, qloballaşan dünyada bu problem təhlükəli xarakter almaqdadır. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının daxili siyasətinin, o cümlədən hüquq siyasətinin qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən biri ölkədə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsindən, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsindən, habelə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasının etibarlı şəkildə təmin edilməsindən ibarətdir. Bu sahədə qarşıda duran vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin əsas prinsiplərindən və vəzifələrindən birini təşkil edir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı ailə və uşaq münasibətlərində mənəvi-əxlaqi dəyərlərin etibarlı mühafizəsinə ciddi tələbat yaradır. Yetkinlik yaşına çatmamışlar arasında kompüterdən asılılıq prosesləri ailələri ciddi surətdə narahat etməkdədir. Bir çox hallarda uşaq psixologiyası ilə uyğun gəlməyən internet resurslarına açıq çıxışlar ciddi fəsadlar törədir. Müxtəlif məzmunlu disklər, internet filmləri, başqa materiallar multiplikasiya filmləri ciddi nəzarət olmadan istifadəyə buraxılır. Bu filmlərin əksəriyyətində maraq xatirinə zorakılıq, qəddarlıq, uşaq pornoqrafiyası və s. bu məzmunlu materialların dövriyyəyə buraxılması uşaqlar arasında müxtəlif kateqoriyada olan cinayətlərin və hüquq pozuntularının artmasına şərait yaradır. İnformasiya təhlükəsizliyinin tələbləri bu sahəyə diqqətin artırılmasını və xüsusi mexanizmlər vasitəsilə ciddi nəzarətin təmin olunmasına zərurət yaratmışdır.

Beynəlxalq və milli təcrübə təsdiq edir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən hüquq pozuntularının və cinayət faktlarının nəzarətdə saxlanılması üçün aşağıdakıların həyata keçirilməsi tövsiyyə edilir: 1. Uşaq hüquqlarının müdafiəsi və mühafizəsi sahəsində milli qanunların beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması sahəsində tədbirlər davam etdirilməlidir; 2. Uşaq hüquqlarının pozulması ilə bağlı hər bir fakt, xüsusilə cinayət faktları ciddi surətdə araşdırılıb qanuni tədbirlər görülməlidir; 3. Uşaq hüquqlarının qorunması və yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri üzrə profilaktik tədbirlər sisteminin hazırlanıb həyata keçirilməsi zəruridir; 4. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işləri üzrə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş prosessual normalara istinad və məhkəmə orqanları tərəfindən ciddi əməl olunması

təmin edilməlidir; 5. Yetkinlik yaşına çatmayanların cəzaçəkmə müəssisələrində təlim-təربiyəsinə və təhsilinə diqqətin artırılması zəruridir; 6. Cəzaçəkmə müəssisələrindən buraxılan cinayət etmiş yetkinlik yaşına çatmayanların yaşayış və iş yeri ilə təmin olunması sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir; 7. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri dövlət nəzarətində saxlanılmalıdır; 8. Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında hüquq təربiyəsinə xüsusi önəm verilməli, beynəlxalq qabaqcıl təcrübədən istifadə edilməlidir; 9. Uşaq psixologiyasına ciddi təsir göstərən pornoqrafik materialların, zorakılıq, qəddarlıq, həyəcan və emosional pozğunluq yaradan informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının qanunsuz materiallarının istehsalı, təbliği və dövriyyəyə buraxılması qadağan edilməlidir; 10. İnformasiya texnologiyalarından istifadə etməklə yetkinlik yaşına çatmamışların mənəvi-əxlaqi təربiyəsinə pozan əməllərə görə məsuliyyətin və cəzanın sərtləşdirilməsi zəruri hesab edilməlidir. 11. Yetkinlik yaşına çatmamışlar arasında informasiya hüququnun tədrisinə diqqət artırılmalıdır.

İnformasiya texnologiyaları sahəsində proseslərin dinamik inkişafda olması nəzərə alınaraq, bu sahədə qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi üçün kompleks tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi təmin olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

- [1] BMT-nin "Uşaqlara qarşı zorakılıq üzrə Baş katibin Ümumdünya Hesabatı". BMT-nin nəşri, 2006.
- [2] Beynəlxalq sənədlər toplusu. Bakı, "Qanun" nəş., 2005.
- [3] Uşaq hüquqları hamı üçün. Bakı, Ombudsman Aparatının nəşri, 2009.
- [4] Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəş., 2013.
- [5] Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəş., 2008.
- [6] Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı, "Digesta" nəş., 2014.
- [7] Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəş., 2006.
- [8] Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəş., 2011.
- [9] "Dövlət qulluğu haqqında" Qanun. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəş., 2011.
- [10] Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. Bakı, 2014.
- [11] Azərbaycan Respublikasında cinayətkarlıq və hüquq pozmalar. Bakı, 2010.